

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

*Г. С. Левченко (Одеса)***ПУБЛІКАЦІЇ З АРХЕОЛОГІЇ НА СТОРІНКАХ
ГАЗЕТИ «ОДЕССКИЙ ВЕСТНИК» (1820-ті – 1830-ті рр.)**

Вже в перші десятиліття XIX ст. Одеса стала не лише важливим адміністративним, але й культурним центром на півдні України. Саме тут за сприяння місцевих можновладців відбулось становлення центру з розвитку, відносно молодого, але популярного на той час науки – археології, що було зумовлено наявністю у регіоні численних старожитностей. Дослідники зверталися до археологічних досліджень краю, спираючись на матеріали, які зберігались у краєзнавчих музеях чи розкопувалися науковими експедиціями. У 1810–1820 рр. в Одесі згуртувалися любителі давньої історії і археології Причорномор'я – О. Панагіодор-Ніковул, І. Бларамберг, І. Стемпковський, Е. Тетбу де Маріньї, А. Спада, М. Кир'яков, О. Льовшин та інші. До вивчення місцевої історії зверталися чиновники канцелярії новоросійського генерал-губернатора, викладачі навчальних закладів тощо. Вони проводили науково-пошукову роботу, сприяли поширенню знань серед широких верств населення, виховували повагу до науки. Результати археологічних розкопок, які проводилися у південному регіоні, знаходили своє відображення на шпальтах газети «Одесский Вестник» (далі – ОВ), так як ще не виходили наукові збірки, записки та інші видання. Варто зазначити, що в настановах князя М. Воронцова щодо видання газети було наголошено на тому, щоб у ній, крім статистичних і географічних, обов'язково відводилось місце для опублікування археологічних матеріалів¹.

Власне біля витоків становлення археологічної науки на півдні України стояли такі відомі діячі як П. Дюбрюкс, І. Бларамберг, І. Стемпковський, Д. Карейша, А. Ашик. Завдяки їх наполегливій праці причорноморські старожитності здобули популярність в Європі і сприяли започаткуванню систематичних археологічних досліджень у Північному Причорномор'ї.

Первинне обстеження археологічних пам'яток здійснювалося головним чином неспеціалістами-любителями, переважно з числа чиновників і офіцерів, які в службових справах робили часті поїздки місцями, багатими на археологічні пам'ятки. Вони компенсували брак знань ентузіазмом, захоплюючись пошуками артефактів. Час від часу їм траплялися окремі знахідки, і тоді вони на свій страх і ризик проводили розкопки, прагнучі добути якомога більше цінних речей. Зрозуміло, що так як археологія була відносно молодою наукою, при цьому не дотримувалися ніякі правила: місце знахідки часто не

фіксувалося, не знімався детальний план місцевості, не бралось до уваги чергування культурних шарів, а супутній більш скромний матеріал просто викидався. У результаті відкритий пам'ятник ставав просто ціною річчю, позбавленою, однак, певного історичного контексту. Тим не менше значення цих перших знахідок було дуже важливе: вони пробуджували у громадськості інтерес до археології, привертали увагу вчених, з приводу окремих відкриттів виникали дискусії, у ході яких не тільки уточнювалося культурне та історичне значення того чи іншого пам'ятника, поступово вироблялися вимоги до археологічних розкопок. Хоч би якими значними були промахи, допущені тодішніми археологами-аматорами, але серед цих любителів зустрічалися часом і такі, які за своїм рівнем перевершували звичайних дилетантів і наближалися до вчених фахівців².

Для цього початкового періоду археологічних досліджень у Північному Причорномор'ї знаковою була постать П. Дюбрюкса (1773–1835). Француз за походженням, рояліст, який емігрував до Російської імперії, з 1809 р. жив у Керчі. Він захопився вивченням місцевих старожитностей і, поступово розширюючи маршрути своїх екскурсій, багато зробив для з'ясування археологічної топографії Керченського півострова. Дослідник був одним із перших, хто почав розкопки керченських курганів з науковою метою. Для П. Дюбрюкса – скромного митного чиновника – археологія стала справжньою пристрастю. Його стараннями була зібрана велика колекція античних речей, яку він повністю пожертвував новоствореному Керченському музею. П. Дюбрюкс також написав декілька наукових праць, зокрема про сліди давніх поселень на європейському березі Керченської протоки, проте, за браком коштів, так і не зміг їх видати³.

Під впливом П. Дюбрюкса до занять класичною археологією Причорномор'я звернувся натуралізований в Російській імперії іноземець – І. Бларамберг (1772–1831) – один з перших дослідників стародавніх знахідок у Південній Україні. Він походив із фламандських дворян, з 1797 р. проживав у Москві, Санкт-Петербурзі, а 1808 р. переїхав до Одеси, перебуваючи на службі в різних відомствах (з 1825 р. – чиновником з особливих доручень при новоросійському генерал-губернаторові)⁴. Займаючи досить високе громадське становище, І. Бларамберг мав більші, в порівнянні з П. Дюбрюксом, можливості для занять наукою та публікації своїх творів. Саме йому належала честь започаткувати на сторінках ОВ рубрику «Старожитності», в якій у подальшому друкувалися матеріали з найрізноманітніших питань щодо причорноморських старожитностей. Вже в січневому номері за 1827 р. І. Бларамберг

опублікував замітку в якій, спираючись на документи, доводив, що Акерман стоїть на місці давньої Тіри, а Овідіополь – там, де був давній Ніконій. У цьому ж році І. Бларамберг опублікував ще дві статті про археологічні знахідки, в яких дав пояснення надписам на барельєфах та монетах, що свідчили про перебування римлян на узбережжі Чорного моря⁵. Він здійснив ще дві археологічні публікації в 1828 р. та по одній в 1829 р. і 1830 р. Плідна праця дослідника в царині археології стала приводом того, що за поданням новоросійського і бессарабського генерал-губернатора його пожалували в чин дійсного статського радника⁶.

Завдяки наполегливій праці І. Бларамберга, а в подальшому й І. Степковського, Одеса стала одним із центрів археології Південної України. Із прибуттям до Керчі градоначальника – І. Степковського (1789–1832) – відомого археолога, ад'ютанта та домашнього секретаря герцога Е. Рішельє, пов'язують новий етап у розвитку археологічного дослідження Пантікапея. І. Степковський мав широкі плани проведення правильно організованих розкопок і всебічного дослідження віднайдених у Причорномор'ї пам'яток античної епохи. Він мріяв про створення спеціального наукового товариства та місцевих історичних музеїв, покликаних дбати про проведення різноманітних робіт з вивчення, публікації та збереження предметів старовини, що давали дорогоцінні відомості про стародавні часи. Свої думки з цього приводу І. Степковський виклав у доповідній записці, поданій 1823 р. новоросійському генерал-губернатору графу М. Воронцову⁷.

Для розвитку античної археології XIX ст. у Північному Причорномор'ї це був своєрідний програмний документ, у якому перелічено конкретні заходи на найближчі роки та чітко сформульовано завдання археології у цілому. Згідно цього плану обов'язковим було точно реєструвати кожен знахідку. І. Степковський вважав також необхідним і створення наукового товариства, яке могло б опікуватись охороною старожитностей Причорномор'я, вести розкопки та публікувати матеріали. Дуже важливим, на його думку, було негайно зняти плани з усіх залишків грецьких міст, доки їх не було знищено чи розібрано на каміння для будівництва. Результатом плідної праці І. Степковського в царині археології стало відкриття двох археологічних музеїв: в Одесі (1825 р.) і Керчі (1826 р.).

Слідом за І. Бларамбергом, І. Степковський також активно співпрацював з ОБ, оприлюднюючи на його сторінках повідомлення про нові археологічні знахідки. Уже будучи керченським

градонаачальником (1829–1832), він продовжував займатись археологією і протягом цього часу здійснив сім археологічних публікацій в ОВ (чотири в 1829 р., одну в 1830 р. та дві в 1832 р.), у яких були проаналізовані і описані стародавні знахідки в Керчі.

Долучився до керченських археологічних розкопок і оприлюднення інформації про них чиновник Д. Карейша. Так, з 1827 до 1833 рр. він надіслав до редакції газети дві замітки, в яких проаналізував знахідки поблизу Керчі. Одна із знахідок – відкритий ще П. Дюбрюксом курган Куль-Оба про який першим в ОВ повідомив Д. Карейша, відмічаючи, що «...це досить примітна гора, яку татари називають Кулоба, тобто попільний курган, а дехто називає розсіпним за велику кількість накиданого на його вершині дрібного каміння»⁸.

Археологічні дослідження викликали інтерес генерал-губернатора М. Воронцова. Про це свідчить рапорт І. Стемповського, опублікований в ОВ 1830 р. про відкриття неподалік від Керчі давньої гробниці. Редакція ОВ у 1832 р. повідомила про те, що Керч-Єнікольський градонаачальник І. Стемповський був пожалуваний в чин дійсного статського радника. Неабияку роль у цьому відіграли археологічні знахідки⁹.

Археологічні пошуки, розпочаті в Криму П. Дюбрюксом та І. Стемповським, обмежувалися в першій половині XIX ст. одним, правда, найбільш важливим в історико-археологічному відношенні, районом Керчі. Але й у цьому районі за браком коштів роботи велися спочатку в дуже незначному масштабі. Перелом настав на початку 1830-х рр., коли знайдені артефакти звернули на себе увагу не тільки громадськості, але й уряду. На місці розкопок своєчасно опинилися археологи П. Дюбрюкс та І. Стемповський. П. Дюбрюкс склав ґрунтовний опис виявлених в склепі речей. Серед них виявилось багато витворів грецького і місцевого, скіфського мистецтва, а читачі ОВ мали змогу дізнатись про віднайдені предмети та про ті пошуки, які здійснювали археологи.

Куль-Обінські знахідки викликали сенсацію та інтерес у влади й дали зрозуміти, що Північне Причорномор'я, принаймні в деякому відношенні, може слугувати важливим джерелом для поповнення колекцій рідкісними стародавніми речами. Уряд, зацікавившись насамперед цими можливостями, став тепер щедріше фінансувати археологічні дослідження. За дорученням уряду, А. Ашик та Д. Карейша – чиновники, що стали з монаршої волі археологами, починаючи з 1832 р., проводили регулярні розкопки в районі Керчі. Втім, на перших порах, розкопки велися досить безсистемно: в гонитві за дорогоцінними речами розкопували головним чином курганні

поховання, закинувши обстеження городищ, розпочаті П. Дюбрюксом та І. Стемпковським. Із відкриттям 1830 р. кургану Куль-Оба, з його численними скарбами, усі набутки П. Дюбрюкса, І. Стемпковського та І. Бларамберга з вивчення археологічної топографії Пантікапея, складання планів та докладних описів стародавніх решток відійшли у небуття. Як слушно зазначив археолог Ю. Марті «...золото Куль-Оби засліпило всіх... наукові пошуки відійшли на задній план»¹⁰.

Зазначимо, що на 1830-ті рр. припадає лівова частка археологічних публікацій на шпальтах газети першої половини ХІХ ст., що складає тридцять заміток різного обсягу. Більшість із них інформувала щодо археологічних знахідок поблизу Керчі і нагадувала за формою звіти про археологічні розкопки, вміщуючи досить детальні описи знайдених речей. Завдяки цьому читачі мали змогу дізнатися про стародавній багатства рідного краю.

У січні 1834 р. в двох публікаціях розповідалося про знахідки директора Керченського музею на схилі гори Мітрідат давньої гробниці з двома скелетами і декількома рідкісними вазами та знахідками поблизу Золотого кургану з детальним описом знайдених речей. Цього ж року в рубриці «Археологічне повідомлення» було вміщено матеріали про дослідження руїн поблизу Очакова, які говорять про дивні сліди давніх еллінів. Автор зазначив, що дещо з еллінських старожитностей татари використовували для господарських потреб, хоча й віддавали деякі з них археологам¹¹.

За кількістю археологічних публікацій найбільш плідним був 1835 р. Траплялося, що замітки ставали продовженням публікацій із попередніх часів і доповнювали вміщений у газеті раніше матеріал. На початку року таким доповненням стала публікація про археологічні відкриття директора Керченського музею А. Ашика і знайдені ним два стародавніх склепи, а також про розкопки по дорозі до нового карантину. Там попередньо розкопали одинадцять гробниць, які вже були раніше пограбовані, а дванадцята гробниця стала винагородою цих довготривалих пошуків. Виходячи з порівнянь, автор робить припущення, що її можна віднести до II або III ст. до н. е. Тобто поступово автори публікацій не просто вміщували в газеті перелік знайдених речей під час археологічних розкопок, але й намагались робити узагальнюючі висновки¹².

Завдяки матеріальній підтримці влади, археологічні розкопки поблизу Керчі, велися досить інтенсивно і знахідки винагороджували старання археологів. Траплялося, що інформація про археологічні знахідки повторювалася, вміщуючи більш докладні описи знайдених раніше речей.

Своєрідним підсумком здійснення археологічних розкопок на початку 1838 р. стали опубліковані в трьох номерах газети донесення А. Ашика про самі давні кургани в околицях Керчі. У них він акцентував увагу, що з січня до квітня поблизу Керчі розкопано 55 курганів і в чотирьох знайдені цілі склепи із давніми речами. Із цієї інформації можна лише собі уявити наскільки швидко у пошуках цінних речей здійснювалися розкопки¹³.

Зі смертю І. Стемпковського в грудні 1832 р. та призначенням директором Керченського музею А. Ашика для археології античного Пантікапея настали кризові часи. За короткий термін шукачами скарбів було знищено сотні курганів та некрополь Пантікапея. У гонитві за скарбами про збереження розкритих споруд належним чином не дбали, місця знахідок не помічалися, а деякі з пам'яток, на щастя, і обидва розписних склепи, про які було зазначено вище, пізніше загубилися і тепер відомі лише за описами, що зробили археологи. За свідченням сучасника, відомого археолога та історика М. Мурзакевича, багато речей, «по свавілляю згаданих панів (тобто Ашика і Карейші), роздавались, кому їм подобалося, чи збувались за кордон»¹⁴. Ці факти досить яскраво характеризують ту недбалість, з якою велися тоді археологічні розкопки.

Проте не можна заперечувати, що розкопки 30-х рр. XIX ст. дали значні результати. Керч стала батьківщиною класичної археології. Керченський музей, відкритий ще у 1826 р., почав жваво наповнюватися пам'ятниками старовини.

Розкопки в Криму не лише постачали новий багатий матеріал для дослідників класичної давнини, але й стали поштовхом для створення спеціальних наукових товариств, що ставили своєю метою систематичне, усебічне вивчення старожитностей. У 1839 р. було засновано ОТІС, яке з 1844 р. почало видавати свої «Записки». У вченій діяльності цього товариства питання класичної археології займали чільне місце, що знаходило своє відображення в регулярних публікаціях статей і матеріалів, що стосувалися старожитностей Північного Причорномор'я. За цей час зросла і зміцніла, переважно на базі керченських розкопок, нова історична дисципліна – класична археологія.

Крім постійно вміщуваних статей знаних дослідників, інколи в ОВ публікувались матеріали про археологічні артефакти, які частіше знаходили випадково. Так, 1828 р. на шпальтах газети була опублікована замітка невідомого автора про знахідку мамонтового бивня в 60-ти верстах від Одеси на річці Тілігул, який був відправлений до Одеського археологічного музею¹⁵. Про знайдені

бивні і зуби мамонтів на річці Реут у Бессарабії повідомив гірничий інженер П. Кульшин, який за дорученням князя М. Воронцова займався пошуками кам'яного вугілля та натрапив на них. Час від часу, особливо поблизу річок, знаходили кістки допотопних тварин на півдні України і про це також повідомлялося в газеті. Пізніше редакція вміщувала матеріали про археологічні знахідки, популяризуючи інформацію серед читачів, намагаючись залучати небайдужих принагідно повідомляти про свої знахідки артефактів на шпальтах ОВ.

Отже, на 1820-30 ті рр. припадає активна співпраця археологів із однією з найстаріших газет Південної України. До початку виходу Записок ОПС газета була важливим популяризатором археологічних знахідок, вміщуючи їх детальні описи. Археологічні публікації переважно здійснювали І. Бларамберг, О. Стемповський, А. Ашик, Д. Карейша, М. Мурзакевич та інші автори. Здобутки перших археологів свідчили про стрімкий розвиток археології у Північному Причорномор'ї, яку асоціювали з класичною археологією, а їх публікації в ОВ є одним із важливих джерел вивчення археології на півдні України.

-
- ¹ ДАОО. Ф. 1 Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора. 1823 р. Оп. 190. Спр. 86. Про видавану в Одесі іноземну газету в міській типографії. Арк. 143–144.
 - ² Фролов Э. Д. Русская наука об античности: историографические очерки. СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1998. С. 128.
 - ³ Там само. С. 129.
 - ⁴ Архів Санкт-Петербурзької філії Інституту російської історії Російської академії наук. Ф. 200. Фонд Скальковского А. А. 1836 р. Оп. 2. Спр. 286. Біографічний нарис І. П. Бларамберга. Арк. 2.
 - ⁵ Бларамберг И. О древностях Акермана и Овидиополя // ОВ. 1827. 22 січ.
 - ⁶ О пожаловании господина Бларамберга в действительные статские советники (за полезные открытия, сделанные им в Крыму по части археологии) // ОВ. 1830. 16 серп.
 - ⁷ Стемповский И. Мысли относительно исследования древностей в Новороссийском крае // Отечественные записки. 1827. Ч. 29. С. 40–72.
 - ⁸ Карейша Д. В. Письмо к издателю «Одесского Вестника» о древностях, найденных близ Керчи 22 минувшего сентября // ОВ. 1830. 1 лист.
 - ⁹ О пожаловании И. Стемповского в действительные статские советники // ОВ. 1832. 15 жовт.
 - ¹⁰ Баукова А. Поль Дюбрюкс та Іван Степовський перші археологидослідники Пантікапея // Археологічні дослідження Львівського університету. Львів, 2004. Вип. 7. С. 184–190.

-
- ¹¹ Археологическое известие (о находке возле Очакова) // ОВ. 1834. 12 трав.
¹² Об археологических розысках в Керчи (раскопки г. Ашика) // ОВ. 1835. 9 лют.
¹³ Ашик А. Керченские древности // ОВ. 1838. 11, 15, 22 черв.
¹⁴ Записки Н. Н. Мурзакевича // Русская старина. 1887. № 2. С. 180–181.
¹⁵ Естественная история (сообщение о находке мамонтового бивня) // ОВ. 1828. 22 вер.

*І. В. Сапожников (Чорноморськ), О. В. Айсфельд (Геттінген),
І. С. Корчемна (Київ)*

**ПРОГРАМА ОТІС 1882–1884 РОКІВ
З АРХЕОЛОГО-ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ОПИСУ
МІСТ І СІЛ ПРИЧОРНОМОР'Я ТА ПРИАЗОВ'Я**

Серед матеріалів Одеського товариства історії і старожитностей, розпорошених по сховищах двох установ різних міст, знаходяться описи 38 населених пунктів Північного Причорномор'я та Приазов'я, датовані у архівних документах 1884 роком або кінцем ХІХ ст. Нами встановлено, що це письмові результати програми з анкетування вчителів, спрямованої на отримання описів значної кількості населених пунктів різних губерній РІ від ріки Дону до дельти Дунаю та р. Прут. До наших досліджень з них був опублікований один опис з Приазов'я¹, а нам вдалося поки що познайомитись з частиною тих рукописів, які зберігаються у Києві (дод. 1). Саме тому в цій статті ми зосередимось на загальній характеристиці програми та анкетах її «бессарабської частини» (31 прим.).

Анкетування ОТІС 1882–1884-х рр. Спочатку скажемо, що традиція опитувань такого роду в названому регіоні має глибше коріння. 9 жовтня 1837 р. міністр внутрішніх справ Д. Блудов «разіслав циркуляр про надання губернаторами відомостей щодо наявності монастирів, церков, замків, будинків, водопроводів, мостів, розвалених стін, залишків давніх доріг, тощо». Виконуючи його, бессарабський цивільний губернатор П. Федорів наказав поліцейським «без затримки доставити точні й вичерпні відомості про давні будівлі з означенням їх нинішнього стану, та, якщо можливо, надати малюнки старожитностей і стисло викласти їх історію або перекази, що збереглися». Короткі описи і відповіді були обнародовані², але в цілому архівна справа «Про доставлення свідощтв щодо давніх споруд та ін.» (з малюнками, кресленнями і планами)

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті)	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіусак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Немченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Немченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518